

Zbigniew Hundert

(Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie)

Listy przypowiednie dla Marcina Zamoyskiego
z lat 1656, 1679 i 1683 na chorągwie jazdy
i regiment pieszy w wojsku koronnym

*The Enlistment Letters (listy przypowiednie) for Marcin Zamoyski
with the Years 1656, 1679 and 1683 on Cavalry Banners
and Foot Regiment in the Polish Crown Army*

STRESZCZENIE

Przedmiotem edycji źródłowej są 3 listy przypowiednie wystawione z kancelarii królewskiej Marcinowi Zamoyskiemu na zaciąg chorągwi kozackiej w 1656 r., na objęcie regimentu pieszego w 1679 r. oraz na powiększenie chorągwi husarskiej w 1683 r. Pochodzą one z Archiwum Zamoyskich z warszawskiego Archiwum Głównego Akt Dawnych, z zasobu o sygnaturze 463, w którym przechowywana jest korespondencja polskich władców z Marcinem Zamoyskim, IV ordynatem zamojskim i podskarbis wielkim koronnym (1685–1689). Publikacja listów poprzedzona jest wstępem, w którym omówione zostały mechanizmy kariery polityczno-wojskowej Marcina Zamoyskiego, ze wskazaniem, na rolę, jaką w tym odgrywał aspekt utrzymywania w kompucie koronnym jednostek wojskowych.

Słowa kluczowe: listy przypowiednie, Marcin Zamoyski, wojsko koronne, ordynaci zamojscy, patronat wojskowy Jana Sobieskiego

W Archiwum Zamoyskich z warszawskiego Archiwum Głównego Akt Dawnych, w zasobie nr 463, gdzie zgromadzono korespondencję kolejnych polskich monarchów – Jana II Kazimierza, Michała Korybuta oraz Jana III, adresowaną do Marcina Zamoyskiego, znajdują się 3 listy przypowiednie. Tego typu pisma o charakterze prawnym, które w teorii stanowiły podstawę formalną do służby na żołdzie państwowym poszczególnych jednostek wojskowych komputu koronnego oraz litewskiego, nie należą do materiałów, po które chętnie sięgaliby edytorzy źródeł okresu

staropolskiego. Zależności tej warto byłoby wyjść naprzeciw, albowiem ułatwienie dostępu do większej liczby tego typu pism mogłoby skłonić do szerszej refleksji nad prawno-organizacyjnymi aspektami służby chorągwi i regimentów w wojskach koronnym oraz litewskim. Szczególnie atrakcyjne wydają się tu tytułowe listy wystawione na wyższego dowódcę armii koronnej, Marcina Zamoyskiego, który u szczytu swej kariery publicznej sprawował urząd podskarbiego wielkiego koronnego. Po pierwsze, są to pisma na 3 różne formacje zbrojne – na chorągiew kozacką, regiment piechoty w trybie niemieckim oraz na chorągiew husarską, po drugie, wszystkie 3 pisma odnoszą się do zupełnie różnych okoliczności, warunkujących ich wystawienie. Pierwszy list został wydany M. Zamoyskiemu na zaciąg nowego oddziału, drugi na przejęcie regimentu po śmierci dotychczasowego zwierzchnika, trzeci zaś – na zmianę trybu służby w kompucie posiadanej już chorągwi z pokojowego na wojenny, co wiązało się z powiększeniem jednostki. Wskazane zależności determinują zatem podanie do druku trzech listów przypowiednich, wydanych Marciniowi Zamoyskiemu w latach 1656, 1679 oraz 1683¹.

Osoba, na którą adresowano tytułowe listy, Marcin Zamoyski, nieprzerwanie utrzymywał w kompucie koronnym oddziały wojskowe od 1656 r. do swej śmierci w 1689 r. Pełnił on zresztą faktyczną służbę wojskową i przez wiele lat zaliczał się do ścisłej starszyny armii koronnej. Na świat przyszedł ok. 1637 r. w Gródku na Rusi Czerwonej, jako młodszy syn Zdzisława, który w 1670 r. zmarł na urzędzie kasztelana czernihowskiego, oraz Zofii z Lanckorońskich. Wykształcenie miał otrzymać dość powierzchowne, a majątkowo nie mógł równać się z dalekim krewnym z linii kanclerskiej, wojewodą sandomierskim Janem „Sobiepanem”, III ordynatem zamojskim, zmarłym bezpotomnie w 1665 r.² Marcin na początku 1656 r. został rotmistrzem koronnej jazdy kozackiej. Nie wiemy, czy blisko 19-letni wówczas oficer miał wcześniej za sobą okres służby wojskowej w charakterze towarzysza jazdy. Taki scenariusz moglibyśmy założyć, gdybyśmy dosłownie potraktowali zapisy z listu przypowiedniego Jana Kazimierza z 1656 r., w którym król motywował swoją decyzję powierzenia M. Zamoyskiemu chorągwi przez wzgląd na „wysoką w dziele rycerskim umiejętność, więc i doświadczoną w różnych wojen-

¹ Listy przypowiednie dla M. Zamoyskiego: od Jana Kazimierza na chorągiew kozacką, Sambor, 8 II 1656; od Jana III na regiment pieszy, Pilaszkowice, 24 VI 1679 oraz na chorągiew husarską, Warszawa, 30 VI (VII?) 1683, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Zamoyskich [dalej: AZ], sygn. 463, s. 1–2, 44–45, 71–72.

² T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 467–470; M. Kozaczka, *Poczet Ordynatów Zamoyskich*, Lublin 2009, s. 33, 36–37.

nych okazjach odwagę”³. Należy jednak pamiętać, że tego typu sformułowania to bardzo często tylko i wyłącznie kurtuazja, poniekąd też kancelaryjna formuła. Z wojskiem związał się kilka lat później także młodszy brat Marcina – Kazimierz (w historiografii występuje również jako Jan Kazimierz), z tym że jako żołnierz zaciągu cudzoziemskiego. Przez wiele lat pełnił on funkcję dowódcy dragońskiego, w randze majora, a następnie obersztera, w regimencie swojego szwagra, ks. Dymitra Wiśniowieckiego, od 1660 r. wojewody bełskiego, od 1668 r. zaś hetmana polnego koronnego, zmarłego w 1682 r. jako kasztelan krakowski i hetman wielki koronny⁴. Ks. Dymitr Wiśniowiecki, który w 1652 r. pojął za żonę Mariannę Angelę Zamoyską (zm. 1668)⁵, siostrę Marcina i Kazimierza, był zapewne protektorem obu braci i to dzięki niemu mogli oni rozwinąć się w żołnierskim rzemiośle. Zresztą, chorągiew kozacka Marcina, przeformowana w 1676 r. na husarską, nieprzerwanie do śmierci D. Wiśniowieckiego w 1682 r. wchodziła w skład jego pułku jazdy⁶; Kazimierz natomiast, w 1676 r. został generał majorem wojska JKM⁷, w czasie gdy jego były już szwagier otrzymał buławę wielką.

W pierwszym z przygotowanych do druku listów przypowiednich, z lutego 1656 r. Marcin tytułowany jest podstolim lwowskim. Mimo to, w nauce funkcjonuje pogląd, że nominację na podstolego lwowskiego uzyskał dopiero w trakcie potopu szwedzkiego, w 1658 lub w 1659 r.⁸

³ Zob. list nr 1 w *Aneksach*.

⁴ Jako posła wojskowego na pierwszy sejm 1668 r. w instrukcji poselskiej odnotowano go w randze majora regimentu dragońskiego D. Wiśniowieckiego; zob. instrukcję wojskową, obóz pod Wyszogródkiem, 27 XI 1667, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu [dalej: B. Ossol.], rkps 12806, k. 68–68v. W randze obersztera i dowódcy hetmańskiej dragonii posłował od wojska jeszcze na pierwszy sejm 1672 r. (od odrębnej dywizji) i na konwokację w 1674; więcej zob. Z. Hundert, *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Oświęcim 2014, s. 178, 191–192, 355, 358; idem, *Wojsko koronne a elekcja 1674 roku*, w: *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański, Katowice 2016, s. 315–317. Ogólnie o karierze wojskowej K. Zamoyskiego zob.: M. Wagner, *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 2, Oświęcim 2014, s. 251–252, hasło: *Zamoyski Jan Kazimierz*. Syntetycznie o D. Wiśniowieckim zob.: I. Czamańska, *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007, s. 303–332.

⁵ I. Czamańska, *op. cit.*, s. 333.

⁶ Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 148. Więcej na temat niżej.

⁷ M. Wagner, *Słownik biograficzny*, s. 251–252, hasło: *Zamoyski Jan Kazimierz*; idem, *Generałowie wojska polskiego w społeczeństwie Rzeczypospolitej czasów Jana III Sobieskiego (1668–1696)*, w: *Spółczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 4: *Spółczeństwo a wojsko*, red. I. Dacka-Górznińska, A. Karpiński, M. Nagielski, Warszawa 2015, s. 189–209.

⁸ *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku*, red. A. Gąsiorowski, t. 3, z. 1: *Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku* [dalej: *Urzednicy województwa ruskiego*],

Nominacja miała nastąpić po awansie ojca Zdzisława na kasztelanieę czernihowską, co dokonało się już jednak ok. 1653 r.⁹, a zatem Marcin swój pierwszy urząd w ziemi lwowskiej województwa ruskiego uzyskał zapewne jeszcze przed okresem II wojny północnej. W źródłach sprzed nominacji senatorskiej z 1677 r. częściej jednak tytułowano go starostą płoskirowskim. W posiadanie tej tenuty w województwie podolskim (powiat kamieniecki) wszedł 14 marca 1665 r.¹⁰. Do 1679 r. utrzymywał w kompucie koronnym tylko jedną jednostkę. W latach 1656–1667 funkcjonowała ona w trybie kozackim, w ramach etatu wojennego. Cokwartalne popisy wykazały, że daleko jej było do stanu na list przypowiedni z 1656 r.¹¹. Podstoli lwowski stał na jej czele jako faktyczny rotmistrz, służąc w pułku swojego szwagra, wojewody bełskiego ks. Dymitra Wiśniowieckiego, co mimo reorganizacji komputu w 1663 r., po okresie konfederacji wojskowych, nie uległo zmianie¹². Na początku 1665 r. starosta płoskirowski pełnił po raz pierwszy funkcję dowódcy szczebla operacyjnego, jako regimentarz zgrupowania na Ukrainie, pod nieobecność hetmanów koronnych. Był on wówczas rzecznikiem sprawy skazanego przez sąd sejmowy 1664 r. Jerzego Sebastiana Lubomirskiego, co oznaczało, że wybór M. Zamoyskiego na regimentarza był fatalnym krokiem króla Jana Kazimierza, starosta płoskirowski bowiem nie przeszkadzał w agitowaniu koronnych żołnierzy na rzecz Śreniawity¹³.

oprac. K. Przyboś, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 140; M. Kozaczka, *op. cit.*, s. 37.

⁹ *Urzednicy dawnej*, t. 3, z. 4: *Urzednicy wojewodztw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002, s. 159.

¹⁰ Zob. *Starostowie niegrodowi w Koronie 1665–1795*, oprac. K. Chłapowski, Warszawa 2017, s. 251; M. Крикун, *Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття*, w: idem, *Подільське воєводства у XV–XVIII століттях: статті і матеріали*, Львів 2011, s. 224.

¹¹ Zob. J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1655–1660*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” [dalej: SMHW] 1958, 4, bez paginacji; idem, *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1660–1667*, SMHW 1960, 6, 1, s. 232–233.

¹² *Komput wojsk JKMCi pod Skwarzawą w obozie die 4 Augusti 1663*, oprac. M. Nagielski, w: *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2002, s. 253. Przynależności chorągwi Zamoyskiego w latach 1663–1667 do pułku D. Wiśniowieckiego dowodzą też rozliczenia trybunałów lwowskiego 1667 i radomskiego 1671 z wojskiem za ten okres; zob. rachunki sejmowe lat 1668 i 1672, AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego [dalej: ASK], dz. II, sygn. 61, k. 83v, 87–87v i sygn. 62, k. 42v. Mimo że chorągiew Zamoyskiego należała do Związku Święconego w latach 1661–1663, po okresie konfederacji wojskowych nie została rozwiązana; zob. E. Janas, *Konfederacja wojska koronnego w latach 1661–1663*, Lublin 1998, s. 277.

¹³ M. Nagielski, *Jerzy Lubomirski i jego wpływy w armii koronnej jako przykład patronatu wojskowego w XVII wieku*, w: idem, *Druza wojna domowa w Polsce. Z dziejów polityczno-woj-*

Co warte odnotowania, z tego okresu zachowała się liczna korespondencja adresowana do regimentarza Zamoyskiego, w której konsekwentnie tytułowany był stolnikiem lwowskim¹⁴. Nominacja na ten urząd ostatecznie nie doszła jednak do skutku¹⁵.

Przełomowym dla politycznej i wojskowej kariery Marcina Zamoyskiego był okres rządów Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Po redukcji wojska do etatu pokojowego, obowiązującego od 1 sierpnia 1667 r., chorągiew kozacka podstolego lwowskiego pozostała w strukturach komputu koronnego w sile 70 koni, a zgodnie z nowym systemem repartycji, gdzie poszczególne chorągwie i regimenty miały być utrzymywane przez samorządy lokalne, rota Zamoyskiego znalazła się na liście płac województwa ruskiego¹⁶. Od 1669 r. obserwujemy zacieśnienie współpracy podstolego lwowskiego z marszałkiem wielkim i hetmanem wielkim koronnym Janem Sobieskim, co uwidoczniło się już podczas sejmiku elekcyjnego Michała Korybuta. Postępowanie obu prominentów omal nie doprowadziło wówczas do zerwania obrad sejmowych¹⁷. Następnie Zamoyski wspomógł Sobieskiego w jego działalności opozycyjnej, do której angażował armię koronną, w zamian za co hetman wielki poparł pretensje Marcina do ordynacji zamojskiej, o którą ten starał się od 1665 r. W efekcie, w kolejnych instrukcjach wojskowych z lat 1670–1673 pojawiały się postulaty żołnierskie, aby ordynacja przypadła właśnie staroście płoskirowskiemu¹⁸. Marcin Zamoyski, jako jeden z pułkowników armii koronnej (w pułku hetmana polnego Wiśniowieckiego¹⁹), był w gronie inspirato-

skowych u schyłku rządów Jana Kazimierza Wazy, Warszawa 2011, s. 197–198; idem, *Stanowisko armii koronnej wobec rokoszu Lubomirskiego (1665–1666)*, w: *ibidem*, s. 203; M. Groszkowski, *Jan Stachurski, komendant Białej Cerkwi w latach 1664–1668*, Oświęcim 2014, s. 55–57.

¹⁴ AGAD, AZ, sygn. 455–492.

¹⁵ Nominację otrzymał 20 VII 1661 r., ale z racji że dotychczasowy stolnik lwowski, Krzysztof Chodorowski nie przyjął kasztelanii rozpierskiej, ten awans urzędniczy Zamoyskiego nie doszedł do skutku; zob. *Urzednicy województwa ruskiego*, s. 140.

¹⁶ Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 57.

¹⁷ Więcej na ten temat zob.: T. Korzon, *Dola i niedola Jana Sobieskiego*, t. 2, Kraków 1898, s. 241–246; M. Chmielewska, *Sejm elekcyjny Michała Korybuta Wiśniowieckiego 1669 roku*, Warszawa 2006, s. 176–177.

¹⁸ Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 136, 296, 343, 349; idem, *Sily ordynacji zamojskiej w latach 1674–1676 – przyczynek do badań nad funkcjonowaniem wojsk ordynacji rodowych w XVII wieku*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 4, red. Z. Hundert, J.J. Sowa, K. Żojdź, Oświęcim 2015, s. 201.

¹⁹ Nie było to bez znaczenia, ponieważ zdaniem Wespazjana Kochowskiego związeki M. Zamoyskiego z D. Wiśniowieckim przysłużyły się do pogodzenia hetmana polnego koronnego z hetmanem wielkim Sobieskim na początku 1671 r.; zob. idem, *Roczniki Polski. Klimakter IV (1669–1673)*, oprac. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2011, s. 223. O konflikcie hetmanów koronnych w latach 1668–1670 zob.: Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 91–97, 286–291, 302–303.

rów kolejnych wystąpień wojska przeciwko królowi. W 1670 r. należał do organizatorów konfederacji pod Trembowlą, która stawała w obronie hetmana wielkiego, w 1672 r. został wybrany na marszałka niedoszłej konfederacji mohylowskiej, organizowanej przez wojskowe skrzydło opozycji, a latem tego samego roku podpisał, wraz z innymi wojskowymi opozycjonistami, akt detronizacji Michała Korybuta²⁰. Dzięki popieraniu linii politycznej Jana Sobieskiego²¹, wódz koronny, w bezkrólewiu po Michale Korybucie, dopomógł staroście płoskirowskiemu w 1674 r. objąć ordynację zamojską (ostatecznie stało się to w 1676 r.)²². Z racji objęcia majoratu, co znacznie poprawiało status materialny podstolego lwowskiego, M. Zamoyski wystawił z ordynacji na wojenne potrzeby Rzeczypospolitej 200 dragonów. Oddział ten podlegał władzy hetmanów, ale nie wchodził do komputu koronnego²³. Niemniej jednak, od 1674 r. M. Zamoyski, prócz komputowej chorągwi kozackiej/pancernej, rozbudowanej w kompucie wojennym z 1 maja 1673 r. do stanu 100 koni²⁴, dysponował także dragonią zamojską, która generalnie obsadzała twierdzę Zamość, ale w 1675 r., pod bezpośrednią komendą swego patrona, wzięła udział w jesiennym pochodzie króla-elektora Jana III przeciw armii Porty Osmańskiej²⁵.

²⁰ Idem, *Między buławą a tronem*, s. 120, 135–136, 299, 314–319, 342.

²¹ Marcin Zamoyski odgrywał ważną rolę w działalności polityczno-wojskowej Jana Sobieskiego w dobie panowania Michała Korybuta, choćby ze względu na fakt, że od 1671 r. był komisarzem sejmiku wiszeńskiego województwa ruskiego do spraw zapłaty wojsku w ramach repartycji tego organu samorządowego. Dzięki tej zależności Sobieski miał większą kontrolę nad środkami przeznaczonymi dla chorągwi z repartycji ziem lwowskiej, przemyskiej i sanockiej; zob. Aleksander Jastkowski, wicemarszałek sądu skarbowego do M. Zamoyskiego, komisarza województwa ruskiego, Przemyśl, 25 X 1671, AGAD, AZ, sygn. 490, s. 140–141; *Laudum sejmiku wiszeńskiego*, Wisznia, 6 X 1671, w: *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* [dalej: AGZ], t. 21: *Lauda wiszeńskie 1648–1673*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1911, s. 575; Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 229–230, 232.

²² J. Kłoczek, *Ordynacje rodowe w Rzeczypospolitej. Powstanie i funkcjonowanie w okresie staropolskim*, w: *Szlachta polska i jej dziedzictwo*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2013, s. 91; Z. Hundert, *Siły ordynacji zamojskiej*, s. 200–203. Zabiegi M. Zamoyskiego o uzyskanie dóbr ordynacji zamojskiej w latach 1665–1674 stanowią obecnie temat dysertacji doktorskiej, przygotowywanej przez Marka Groszkowskiego z WNHIS, UKSW.

²³ Z. Hundert, *Siły ordynacji zamojskiej*, s. 203–207.

²⁴ Nadal też wchodziła w skład pułku D. Wiśniowieckiego; zob. *Komput wojsk koronnych z podziałem chorągwi jazdy zaciągu polskiego na pułki 1673*, oprac. Z. Hundert, „*Studia z Dziejów Wojskowości*” 2013, 2, s. 314.

²⁵ [J. Gniński], *Relacja na sejm koronacyjny 1676 r. o pierwszym dwuleciu rządów Jana III*, oprac. J. Woliński, „*Przegląd Historyczno-Wojskowy*” [dalej: PHW] 1938, 10, 1, s. 137; Z. Hundert, *Siły ordynacji zamojskiej*, s. 205. Także w późniejszym okresie powinności militarne żołnierzy ordynacji zamojskiej wykraczały poza aspekt obsady garnizonu zamojskiego. W 1693 r. kasztelan chełmski Stanisław Zygmunt Druszkiewicz informował wdowę po

W efekcie wspierania działań J. Sobieskiego przed 1674 r., podstoli lwowski, po wyborze dotychczasowego marszałka i hetmana na króla, stał się beneficjentem jego łask. Nie mniejszą rolę odgrywało tu zaangażowanie M. Zamoyskiego w działania zbrojne. Gdy wojsko wносиło w swej instrukcji na sejm konwokacyjny 1674 r. postulat o przyznanie ordynacji M. Zamoyskiemu, powoływało się na fakt, że starosta płoskirowski „tak hojną krwią na usługę Rzptej świeżo w okopach chocimskich [był] oblańny”²⁶. Zdaniem poety Zbigniewa Morsztyna, za postawę w bitwie chocimskiej, gdzie podstoli „sam się dorobił ciężkiego szwanku”, Marcin Zamoyski był „godzien pochwały”²⁷. Wydaje się przy tym, że nie mniejszą rolę we wzroście znaczenia starosty płoskirowskiego po 1674 r., niż jego wcześniejsza przynależność do polityczno-wojskowego otoczenia hetmana Sobieskiego, status majątkowy wynikający z objęcia ordynacji oraz dokonania bojowe, odgrywał fakt wżenienia się w rodzinę wojewody chełmińskiego Jana Gnińskiego, jednego z filarów stronnictwa dworskiego nowego króla. W 1675 r. przyszły podskarbi wielki koronny pojął za żonę wojewodziankę chełmińską Annę Franciszkę, która wniosła mężowi dość wysoki posag (200 tys. zł)²⁸. Niebawem przyszło wzmocnienie pozycji M. Zamoyskiego w wojsku koronnym oraz jego awanse urzędnicze.

W 1676 r. podstoli lwowski znalazł się gronie 7 osób, które zdeklarywały się wystawić chorągwie husarskie, aby zrealizować królewską koncepcję powiększenia koronnej jazdy kopijniczej, by tym samym zwiększyć siłę uderzeniową armii Rzeczypospolitej przed decydującą, jak zakładano, rozprawą z Imperium Osmańskim. Żeby zrealizować ten cel Marcin Zamoyski podjął decyzję o przezbrojeniu swojej rotы kozackiej/pancernej na husarską, ze służbą w nowym trybie od 1 maja 1676 r. i w sile 100 koni²⁹.

M. Zamoyskim, Annę, że żołnierze ordynacji zamoyskiej pozostają na prezydium Niemirowa – i że garnizon mogą opuścić tylko i wyłącznie na rozkaz hetmański; zob. S.Z. Druszkiewicz do A. Zamoyskiej, Druszkopole, 6 III 1693, w: *Źródła do dziejów wojny polsko-tureckiej w latach 1683–1699*, oprac. M. Wagner, Oświęcim 2016, s. 141.

²⁶ Instrukcja dla posłów wojskowych na konwokację, obóz wojska pod Kakaczarami, 27 XI 1673, AGAD, AZ, sygn. 3112, s. 405 (druk w: *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, oprac. J. Woliński, SMHW 1965, 11, 2, s. 295); Z. Hundert, *Sity ordynacji zamoyskiej*, s. 202.

²⁷ Z. Morsztyn, *Pogrom Turków pod Chocimiem 1673 r.*, oprac. J.K. Plebański, Warszawa 1889, s. 18. O tym, że M. Zamoyski odniósł pod Chocimiem ciężkie obrażenia, informował także W. Kochowski, *Roczniki Polski*, s. 378.

²⁸ S. Ciara, *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 131, 140–141; A. Przyboś, *Gniński Jan*, w: *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. 8, 1959, s. 149–151. W styczniu 1675 r. Jan III winał M. Zamoyskiemu powrotu do zdrowia i błogosławił jako nowożeńcowi; zob. Jan III do M. Zamoyskiego, Braclaw, 13 I 1675, AGAD, AZ, sygn. 463, s. 15.

²⁹ Z. Hundert, *Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*, Oświęcim 2014

Jak się okazało, było to zadanie niezwykle trudne do zrealizowania, jak bowiem pod koniec maja 1676 r. M. Zamoyski pisał do swojego teścia, J. Gnińskiego:

Usarskiej chorągwi żadną miarą wystawić nie mogę, gdyż na żadną majątność nie chcę mi dać ani na zastaw, ani na arendę. Uczyniłbym już to na rozkazanie WMM pana dobro[dzieja] i na przysługę JKM PMM, ale *Deus testor*, że żadnego nie mam sposobu zaciągnięcia pieniędzy, cóż tedy mam czynić?³⁰

Trudności dotyczyły nie tylko Zamoyskiego i jego husarii, ale także pozostałych 6 rot husarskich nowego zaciągu, żadna z nich bowiem nie zdążyła się w odpowiednim czasie przygotować, by wziąć udział w kampanii królewskiej, zakończonej obroną warownego obozu pod Żurawnem³¹. Niemniej jednak, Marcin zdołał przystosować swoją jednostkę przynajmniej na tyle, że przed 29 września weszła ona do obozu wojska pod Lwowem, gdzie formowano korpus posiłkowy, który miał udać się pod Żurawno z odsieczą³². Mimo że chorągiew nie przebroiła się w całości do standardów husarskich (miast kirysów, towarzystwo ze swoimi pocztami miało pancerze/kolczugi), wywarła ogromne wrażenie na Lawrencie Hyde, pośle króla angielskiego Karola II, który oglądał ją we Lwowie w październiku³³. Zresztą, ten sam L. Hyde określił wówczas M. Zamoyskiego, jako „*another very great man here [tj. w obozie pod Lwowem]*”³⁴, co wiązało się z powinnościami starosty płoskirowskiego, które zostały mu zlecone przez D. Wiśniowieckiego. Książę hetman 30 września pod Żurawnem wystawił uniwersał, w którym wzywał żołnierzy zbieranych pod Lwowem, aby pod komendą podkanclerzego litewskiego i hetmana polnego litewskiego Michała Kazimierza Radziwiłła albo wojewody sieradzkiego Szczęsnego Kazimierza Potockiego lub „w niebytność tych obudwu ichm. pod komendę wiel. jmp. starosty płoskirowskiego, i które-

(wyd. II), s. 116–117, 125, 127–128; zob. też *Pamiętnik Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego*, w: *Dwa pamiętniki z XVII wieku, Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego*, oprac. A. Przyboś, Wrocław 2006, s. 106.

³⁰ M. Zamoyski do J. Gnińskiego, Lublin, 23 V 1676, AGAD, AZ, sygn. 455, s. 136.

³¹ Z. Hundert, *Husaria koronna*, s. 127–128, 404–408.

³² J. Gniński do Jana III, Lwów 29 IX 1676, w: *Materiały do dziejów*, SMHW 1970, 16, 2, s. 242. O organizacji korpusu lwowskiego zob.: M. Wagner, *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 2, Zabrze 2009, s. 287–294; Z. Hundert, *Husaria koronna*, s. 404–408.

³³ *Diary of the Honourable Laurence Hyde, constaining the particular occurences during his embassy to John Sobieski, King of Poland, in 1676*, w: *The correspondence of Henry Hyde, Earl of Clarendon, and on his brother Laurence Hyde, earl of Rochester*, t. 1, oprac. S. Singer, London 1828, s. 607–608; Z. Hundert, *Husaria koronna*, s. 278–279, 406; R. Sikora, *Husaria pod Wiedniem 1683*, Warszawa 2012, s. 49–50.

³⁴ *Diary of the Honourable Laurence Hyde*, s. 607; Z. Hundert, *Husaria koronna*, s. 204–205.

mukolwiek z tych trzech pomienionych ichm., we Lwowie na ten czas najpierwej będącemu parierowali i do obozu generalnego, jako najprędzej pospieszali, ponieważ już czas niemały, jako wszystko wojsko codziennie ze wszytką potencją i turecką i tatarską w ustawicznych zostaje pracach i eksperymentach”³⁵. Tym sposobem podstoli lwowski został wyznaczony trzecią w hierarchii ważności osobą, pod której komendą korpus posiłkowy miał udać się na odsiecz armii królewskiej, oblężonej pod Żurawnem. Ostatecznie jednak zgrupowanie lwowskie nie zdołało się uformować przed podpisaniem rozejmu z Portą Osmańską 17 października i w konsekwencji nie wzięło udziału w działaniach zbrojnych³⁶. Niemniej jednak M. Zamoyski wywiązał się ze swego zadania³⁷ i przyprowadził do Lwowa chorągiew zreorganizowaną na husarską, w związku z czym nie została ona odsądzona od żołdu za czwarty kwartał rozliczeniowy 1676 r., jak 5 innych jednostek koronnej jazdy kopijniczej nowego zaciągu, które nie dotarły do miejsca zbornego³⁸. Tym sposobem starosta płoskirowski kończył okres wojny polsko-tureckiej 1672–1676 z chorągwią husarską w kompucie i jako wyższy dowódca armii koronnej, któremu zlecono dowództwo nad większym zgrupowaniem wojsk polsko-litewskich.

Okres pomiędzy obiema wojnami tureckimi (1672–1676 i 1683–1699) był czasem szybkiego awansu urzędniczego M. Zamoyskiego. W tym okresie można zresztą go zaliczyć do bliskich współpracowników polityczno-wojskowych Jana III³⁹. Na sejmie nadzwyczajnym 1677 r., 18 lutego, otrzymał nominację na kasztelana lwowskiego. Zaledwie rok później został wojewodą braclawskim, a 16 sierpnia 1682 r., po śmierci Władysła-

³⁵ Uniwersał D. Wiśniowieckiego, obóz pod Żurawnem, 30 IX 1676, w: *Materiały do dziejów*, SMHW 1970, 16, 2, s. 243; por. *Diary of the Honourable Laurence Hyde*, s. 605; Z. Hundert, *Husaria koronna*, s. 406.

³⁶ M. Wagner, *Wojna polsko-turecka*, s. 291; Z. Hundert, *Husaria koronna*, s. 407–408.

³⁷ Warto dodać, że na potrzeby tej kampanii wojennej, zgodnie z konstytucjami sejmu koronacyjnego 1676 r., M. Zamoyski miał wystawić z dóbr ordynacji żołnierzy dymowych ze służbą na pół roku. W 1677 r. sejmiki domagały się rozliczenia podstolego lwowskiego z tych zaciągów, zaś atestacja hetmana D. Wiśniowieckiego potwierdziła, że M. Zamoyski ze swych powinności się wywiązał; zob. Z. Hundert, *Sily ordynacji zamojskiej*, s. 207; J. Stoliczka, *Wobec wolności i króla. Działalność polityczna szlachty ruskiej, ukraińskiej i wołyńskiej w latach 1673–1683*, Kraków 2007, s. 169, 170, 175.

³⁸ Do Lwowa, spośród jednostek husarskich nowego zaciągu, dotarła jeszcze tylko rota starosty wschowskiego, Rafała Leszczyńskiego; zob. J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1673–1679*, SMHW 1961, 7, 2, s. 406–407; Z. Hundert, *Husaria koronna*, s. 118–128, 407–408.

³⁹ Z. Hundert, *Pozycja Jana III w wojsku koronnym w latach 1674–1683. Utrzymanie czy też utrata wpływów wypracowanych w czasie sprawowania godności hetmańskiej?*, w: *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674–1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 136–137, 139.

wa Reya, uzyskał relatywnie wysoko ułożoną w hierarchii urzędów senatorskich godność wojewody lubelskiego⁴⁰. W wojsku natomiast do 1679 r. utrzymywał tylko chorągiew husarską – choć, co warto podkreślić, mimo przejścia armii koronnej na etat pokojowy po zakończeniu wojny z Portą nie zredukowano jej liczebnie (nadal liczyła 100 koni). W 1677 r. znalazła się ona w partii wojska hetmana Wiśniowieckiego (nadal w pułku hetmańskim), ułożonej pod Buczniowem w ziemi halickiej. Na tym stanowisku miała doczekać też rozbudowy komputu koronnego do poziomu etatu wojennego w 1683 r.⁴¹ W czerwcu 1679 r., po śmierci generała majora JKM w zaciągu cudzoziemskim i starosty buskiego Józefa Łączyńskiego, Jan III zdecydował się powierzyć jego regiment w sile 180 porcji wojewodzie braclawskiemu. Tym sposobem, od 1679 r. M. Zamoyski posiadał w kompucie 2 jednostki – husarię i regiment pieszy⁴², a ponadto pozakomputową dragonię. Należał zatem do grona pułkowników wojska koronnego, reprezentujących warstwę senatorsko-dygnitarską, co ma nie tylko odzwierciedlenie w tytulaturze z listu przypowiedniego na regiment pieszy⁴³, ale także w korespondencji z tego czasu⁴⁴.

W 1683 r., po ratyfikacji traktatu z Habsburgami o udzieleniu pomocy Cesarstwu przeciw Porcie Osmańskiej, wojsko koronne z dniem 1 maja przeszło na etat wojenny, co równało się jego rozbudowie, tj. sformowaniu nowych jednostek i powiększeniu starych. Zgodnie z etatem wojennym chorągiew husarska wojewody lubelskiego miała liczyć 150 koni, zaś regiment pieszy powiększono ze 180 do 380 porcji. Ponadto,

⁴⁰ *Urzednicy wojewodztwa ruskiego*, s. 118; *Urzednicy dawnej*, t. 4, z. 4: *Urzednicy wojewodztwa lubelskiego XVI–XVIII w.*, oprac. W. Kłaczewski, W. Urban, Kórnik 1991, s. 58; Z. Hundert, *Pozycja Jana III*, s. 137. Po 1677 r. M. Zamoyski objął także starostwo bełskie; zob. *Urzednicy dawnej*, t. 3, z. 2: *Urzednicy wojewodztwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygiel, Kórnik 1992, s. 64–65.

⁴¹ Z. Hundert, *Dyslokacja partii wojska koronnego w 1677 roku. Przyczynek do badań pogranicza polsko-tureckiego oraz organizacji armii w dobie pokoju 1677–1683*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2016, 1 (36), s. 41–67 (zwl. s. 50); zob. też *Pamiętnik Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego*, s. 107 (Tuszyński był towarzyszem tej chorągwi i klientem M. Zamoyskiego).

⁴² Zob. Z. Hundert, *Wykaz koronnych chorągwi i regimentów w okresie 1 V 1679 – 30 IV 1683. Przyczynek do organizacji wojska koronnego w dobie pokoju 1677–1683*, w: *Studia Historyczno-Wojskowe*, t. 5, red. M. Nagielski, K. Bobiatyński, P. Gawron, Zabrze–Tarnowskie Góry 2015, s. 274–287 (zwl. 280, 286); zob. też rejestry popisowe chorągwi husarskiej M. Zamoyskiego z lat 1676–1679, AGAD, Akta Skarbowo-Wojskowe [dalej: ASW], dz. 85, sygn. 105, k. 194–196v, sygn. 108, k. 121–123v, sygn. 115, k. 51–58v.

⁴³ Zob. list nr 2 w *Aneksach*.

⁴⁴ Sługa Zamoyskiego, Karol Wiśniewski, w 1680 r. zwracał się do swojego pryncypała jako do wojewody braclawskiego i pułkownika wojsk JKM; zob. K. Wiśniewski do M. Zamoyskiego, Lublin, 1 IX 1680, AGAD, AZ, sygn. 488, s. 82–84.

M. Zamoyski zobowiązał się zaciągnąć nową 120-konną chorągiew pancerną. W systemie repartycji rota husarska miała być opłacana przez województwo sandomierskie, a regiment pieszy przez ziemię chełmską. Pierwotnie komput i repartycja nie uwzględniały rot pancernych wojewody, wciągniętej ostatecznie na żołd województwa bełskiego (później lubelskiego)⁴⁵. Na konieczność reorganizacji wojska w 1683 r. ogromny wpływ miały także zmiany na urzędach hetmańskich, wynikające ze śmierci D. Wiśniowieckiego rok wcześniej. W efekcie, doszło do samej reorganizacji pułków jazdy koronnej, w związku z którą chorągwie husarska i pancerna M. Zamoyskiego weszły w skład pułku królewskiego⁴⁶. Następnie wojewoda lubelski wziął udział w kampanii wiedeńskiej – i, co warte podkreślenia, osobiście prowadził swoją chorągiew kopijników do ataku (w ramach pułku królewskiego) w decydującej szarży na namioty wezyra w bitwie pod cesarską stolicą 12 września 1683 r. Fakt ten podkreślił w swojej relacji z kampanii na sejmie 1685 r. wojewoda ruski i hetman wielki koronny Stanisław Jan Jabłonowski⁴⁷. W pierwszej bitwie pod Parkanami natomiast, która zakończyła się porażką wojska królewskiego, M. Zamoyski dowodził całym ugrupowaniem bitewnym pod posta-

⁴⁵ „Komput wojsk JKM i Rzptej polskiego i cudzoziemskiego zaciągu, starego i nowego, podług ordynacji Rzptej na sejmie anni 1683 uczynionej i postanowionej”, Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie [dalej: B. Czart.], rkps 2563, s. 9, 16; „Podział wojska JKM i Rzptej koronnego starego i nowego zaciągu ad proportionem podatków na sejmie anni 1683 uchwalonych na województwa i ziemie uczyniony”, Warszawa, 10 V 1683, *ibidem*, rkps 2656, s. 129, 133; Rachunki skarbowe z komisji radomskich lat 1685 i 1686, AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 67, k. 52, 145; J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1683–1689* [dalej: *Materiały 1683–1689*], SMHW 1962, 8, s. 266, 274, 254. Chorągiew husarska i regiment pieszy M. Zamoyskiego miały być opłacane przez te same samorządy lokalne, jak w 1679 r., gdy przywrócono zawieszony w 1673 r. system repartycji; zob. Z. Hundert, *Wykaz repartycji jednostek wojska koronnego, zgodnie z podziałem komisji lwowskiej w 1679 roku*, PHW 2016, 17 (58), 2–3 (256–257), s. 25, 28.

⁴⁶ „Komput wojska koronnego z aktów komisji dystrybucji hibernowej *ex anno* 1683 *in annum* 1684 za szczęśliwym powrotem z wiedeńskich i strygońskich okazji najjaśniejszego króla jmści Jana Trzeciego, za buławę jmp. wojewody ruskiego Stanisława Jabłonowskiego, HWK, a polnej Mikołaja Sieniawskiego, wojewody wołyńskiego, HPK”, B. Czart., rkps 2589, s. 97; J. Wimmer, *Wiedeń 1683. Dzieje kampanii oraz bitwy*, Warszawa 1983, s. 219–220.

⁴⁷ *Relatio a comitiis anni 1683 biennalium gestorum et laborum exercitus tam in horizontibus Viennensibus & Hungaricis, quam Podoliensibus, & Subistrensibus sub clava Stanislai Jabłonowski, palatini & generalis terrarum Russiae, ducis supremi Regni ad eodem facta*, w: *Epistolarum historico-familiarum*, t. 1, cz. 2, ed. A.Ch. Załuski, Brunsbergae (Braniewo) 1710, s. 845; J. Wimmer, *Wiedeń 1683*, s. 327, 367; R. Sikora, *op. cit.*, s. 232–233. Udział M. Zamoyskiego w kampanii wiedeńskiej uwzględnił też W. Kochowski, *Commentarius belli adversum Turcas ad Viennam, & in Hungaria, Anno CH: M.DC.LXXXIII. Gesti, ductu & auspicio serenissimi ac potentissimi Ioannis III, Regis Poloniarum, Mag: Duc: Lithuanie*, Kraków 1684, s. 24.

cią centrum szyku. Nie będzie zatem przesadą, gdy uznamy, że udział wojewody lubelskiego w działaniach 1683 r. stanowił apogeum jego dotychczasowej kariery wojskowej.

Rok 1683 przyniósł IV ordynatowi zamojskiemu jeszcze jedno zadanie. W związku z opuszczeniem Rzeczypospolitej przez podskarbiego wielkiego koronnego Jana Andrzeja Morsztyna wojewoda lubelski został administratorem skarbu koronnego – i już na sejmie 1685 r. przedstawił rachunki ze swej działalności z lat 1683–1685⁴⁸. W konsekwencji, Jan III powierzył mu 24 maja, po „wolnej rezygnacji” J.A. Morsztyna, urząd podskarbiego koronnego, co stanowiło ukoronowanie dotychczasowej kariery politycznej M. Zamoyskiego⁴⁹. Jako podskarbi, IV ordynat zamojski wszedł w nowe relacje z wojskiem, w związku bowiem z faktem, że mimo funkcjonującej repartycji sprawami zapłaty żołnierzom koronnym po 1683 r. musiały zajmować się trybunały skarbowe, M. Zamoyski miał duży wpływ na rozdział środków, w tym rzecz jasna tych, przeznaczonych dla jego oddziałów⁵⁰. Sam, w „powieżeńskim” okresie rządów Jana III, miał zaniechać współpracy z królem – i jak wskazują historycy, zbliżył się do opozycji⁵¹. Jego chorągwie, husarska i pancerna, nadal jednak wchodziły w skład pułku królewskiego, co nie uległo zmianie do końca życia podskarbiego. Do śmierci utrzymywał także w kompiecie swój regiment pieszy. Gdy zmarł w czerwcu 1689 r., chorągwie jazdy podskarbiego przejął młodszy brat Kazimierz, wówczas już woje-

⁴⁸ Zob. rachunki sejmowe 1685 „a to za administracją podskarbstwa jw. jmp. Marcina na Zamościu Zamoyskiego, wojewody lubelskiego, bełskiego, bolemowskiego, płoskirowskiego, rostockiego starosty”, AGAD, ASK, dz. II, sygn. 68.

⁴⁹ Regestr dokumentów wystawionych przez kancelarię mniejszą koronną w 1685 r., AGAD, Metryka Koronna, *Sigillata* [dalej: MK Sig.], sygn. 14, s. 4; *Urzednicy dawnej*, t. 10: *Urzednicy centralni nadworni Polski XIV–XVIII wieku*, oprac. K. Chłapowski et al., Kórnik 1992, s. 126. Próbę przedstawienia działalności M. Zamoyskiego, jako podskarbiego, podjął ostatnio Marek Groszkowski; idem, *Marcin Zamoyski jako podskarbi wielki koronny w latach 1685–1689*, w: *Jarzmo Ligi Świętej? – Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1684–1696*, red. D. Milewski, Warszawa 2017 (w druku).

⁵⁰ Zob. np. asygnację M. Zamoyskiego dla jego chorągwi husarskiej za czwarty kwartał 1686, Radom, 27 III 1687, AGAD, ASK, dz. VI, sygn. 24, f. 13.

⁵¹ R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014, s. 41, 313; por. A. Czarniecka, *Nikt nie słucha mnie za życia... Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą (1684–1696)*, Warszawa 2009, s. 107, 147. Fakt zwrócenia się M. Zamoyskiego przeciw Janowi III nie mógł być obojętny dla króla, co widać choćby w polityce nominacyjnej. Opróżnione po śmierci M. Zamoyskiego urzędy podskarbiego i starosty bełskiego, Jan III przekazał 4 VII 1689 swojemu najbardziej zaufanemu współpracownikowi, Markowi Matczyńskiemu; zob. regestr dokumentów wystawionych przez kancelarię koronną w 1689 r., AGAD, MK Sig., sygn. 15, s. 12.

woda bełski⁵². Regiment pieszy zaś, powierzony synowi Marcina, Janowi, wypadł niebawem z komputu koronnego⁵³.

Jak wynika z powyższych ustaleń, wzrost pozycji Marcina Zamoyckiego determinowany był w znacznym stopniu służbą wojskową i wytworzonymi w tym czasie relacjami z możliwymi decydentami. To dzięki armii i nieformalnym związkom z osobami hetmanów, a potem z królem Janem III czy wojewodą chełmińskim Janem Gnińskim podstoli lwowski zrobił karierę polityczną i poprawił swój status materialny. Należał również do osób aktywnych w życiu publicznym. Warto wspomnieć, że od kiedy wszedł w skład senatu w 1677 r., nie opuścił żadnych obrad sejmowych do końca swojego życia⁵⁴. W tym wszystkim dość ważną rolę odgrywał fakt dysponowania w kompucie oddziałami wojskowymi. W momencie śmierci w 1689 r. podskarbi koronny utrzymywał chorągwie husarską i pancerną w strukturach pułku królewskiego, regiment pieszy oraz dragonię ordynacji zamojskiej. Dla pierwszej z tych jednostek, która przed 1676 r. służyła trybem kozackim, dysponujemy dwoma listami przyповідniami, a dla regimentu pieszego jednym. Nie znamy za to pisma wydanego na zaciąg chorągwi pancernej w 1683 r., ale znamy materiały sankcjonujące służbę dragonii zamojskiej z lat 1674 i 1676. Te materiały zostały jednak pominięte w niniejszej edycji, albowiem doczekały się już publikacji oraz omówienia⁵⁵.

Przygotowane do druku pisma zaciągowe, oprócz aspektu formalno-prawnego, winny stać się również przyczynkiem do badań nad rolą utrzymywania w kompucie jednostek wojskowych, w tym przypadku przez Marcina Zamoyckiego. Tego typu studia należałoby w następnej kolejności zestawić z dotychczasowymi ustaleniami, wykonanymi na przykładzie jednostek Radziwiłłów i Adama Mikołaja Sieniawskiego, wystę-

⁵² „Komput wojska JKM i Rzpłej na kampaniej *in anno* 1689 z popisu generalnego w ćwierci augustowej roku tegoż”, AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 70, s. 2 (tu już jako chorągwie K. Zamoyckiego, wojewody bełskiego); *Komput wojska koronnego na potrzeby podziału hiberny w 1686 roku*, oprac. Z. Hundert, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 5, red. Z. Hundert, J.J. Sowa, K. Żojdź, Oświęcim 2017, s. 316; *Connotatia popisu wojska JKM i Rzpłej kawaleriej die 20 July pod Jagielnicą odprawionego, 20 VII 1687*, w: *Źródła do dziejów wojny*, s. 77.

⁵³ J. Wimmer, *Materiały 1683–1689*, s. 274; por. „Komput wojska JKM i Rzeczypospolitej koronnego na sejmie *anni* 1690 *ad numerum* 30 000 redukowany i spisany”, B. Czart., rkps 2562, s. 7–8.

⁵⁴ Zob. R. Kołodziej, *op. cit.*, s. 664.

⁵⁵ List królewski Jana III z Pilaszkowic, 3 IX 1674 oraz 2 pisma hetmana wielkiego D. Wiśniowieckiego, Solec, 12 V 1676 i Lwów, 26 VII 1676, adresowane do M. Zamoyckiego w sprawie dragonii ordynacji zamojskiej, AGAD, AZ, sygn. 463, s. 13 i sygn. 488, s. 153, 155. Publikacja i omówienie: Z. Hundert, *Sily ordynacji zamojskiej*, s. 204–207.

pującymi w kompucie koronnym w drugiej połowie XVII w.⁵⁶. Utrzymywanie jednostek wojskowych w obu komputach wojsk Rzeczypospolitej przez możnych patronów było motywowane nie tylko potrzebami natury militarnej, ale też względami utworzenia na gruncie wojska własnego zaplecza politycznego oraz wypracowania sobie lepszej pozycji wyjściowej do zabiegania o urzędy i nadania. Tej ostatniej zależności dowodzi zresztą omówiony powyżej przykład Marcina Zamoyskiego. W 1676 r. ówczesny podstoli lwowski zobowiązał się przebroić swoją rotę kozacką na husarską, licząc na nadania, które wspomogłyby finansowo proces „husarzenia”. Gdy okazało się, że król nie chce (a zapewne nie mógł) nadać M. Zamoyskiemu żadnej majątności w zastaw ani w arendę, podstoli lwowski oświadczył, że nie jest w stanie zrealizować wystawienia husarii, bo nie ma skąd wziąć na to pieniędzy. Ostatecznie udało mu się przygotować swoją jednostkę, dzięki czemu miał argument do ubiegania się o kolejne królewszczyzny, z których mógłby powetować sobie wcześniejsze wydatki i z których mógłby przeznaczać dalsze środki na utrzymanie jakości swojej komputowej husarii. Można tak sądzić, bowiem po 1676 r. M. Zamoyski dostał starostwo bełskie (zapewne też rostockie w województwie ruskim i bolimowskie w rawskim⁵⁷), a ponadto jeszcze regiment pieszy. Znamy natomiast postulaty szlacheckie, jak np. sejmiku bełskiego z lutego 1667 r., aby tym osobom, które dysponują husarią w kompucie, przyznawać wakanse i regimenty w trybie niemieckim, jako ekwiwalent wysokich kosztów, generowanych przez utrzymywanie chorągwi jazdy kopijniczej⁵⁸. Tym sposobem, objęcie rotę husarskiej przez danego dostojnika mogło skutkować przesunięciem się jego pozycji w kolejce oczekujących na przyznanie intratnych majątności.

Publikowane w dalszej części listy przypowiednie będzie można zestawiać z innymi edycjami źródłowymi, przydatnymi do badań nad od-

⁵⁶ З. Хундарт, *Адзелы Радзівілаў у каронным войску ў часы панавання Міхала Карыбута-Вішнявецкага і Яна III Сабескага (1669–1696 гг.)*, „Arche” 2015, 6 (139), s. 192–216 [w wersji polskiej i z uzupełnieniami: Z. Hundert, *Oddziały Radziwiłłów w wojsku koronnym w dobie panowania „królów rodaków” (1669–1696)*, w: *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2016, s. 257–279]; J.J. Sowa, *Jednostki komputowe Adama Mikołaja Sieniawskiego do 1702 roku*, cz. 1: *Udział w działaniach wojennych do 1696 roku*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 4, red. Z. Hundert, J.J. Sowa, K. Żojdź, Oświęcim 2015, s. 209–221; cz. 2, w: *ibidem*, t. 5, s. 247–264.

⁵⁷ Terminy ich objęcia wymagają kolejnych badań. Przy okazji należy zaznaczyć, że kolejne nadania dla M. Zamoyskiego miały stanowić też rekompensatę za utracone starostwo płoskirowskie, które wraz z całym województwem podolskim zostało włączone do Imperium Osmańskiego.

⁵⁸ Instrukcja sejmiku bełskiego, Bełz, 7 II 1667, B. Ossol., rkps 15964/II, t. 1, cz. 2, s. 435–436; por. Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 75.

działami Marcina Zamoyskiego. Są to głównie rachunki regimentu pieszego podskarbiego koronnego, pod komendą Jana Domaradzkiego, z „powiedeńskiej” doby panowania Jana III⁵⁹. Ponadto, dysponujemy też wieloma niewydanymi drukiem źródłami, zwłaszcza z czasu kampanii mołdawskiej 1686 r. Dzięki nim możemy prześledzić w szczegółach losy wielu konkretnych jednostek wojska koronnego, w tym oddziałów Marcina Zamoyskiego⁶⁰.

Listy przypowiednie, wystawiane przez kancelarie królewskie, zobowiązywały do zaciągu jednostek w strukturach armii komputowej albo w ramach wojsk samorządów lokalnych. Zwykle miały identyczną strukturę, choć w detalach nieco się od siebie różniły⁶¹. Nie zawsze też obowiązek wydawania listów przypowiednich był respektowany, co pokazał przykład czasów panowania Michała Korybuta. Wynikało to z rywalizacji o zdobycie decydującego wpływu na nominację kadry dowódczej przez trzy czynniki – króla, hetmanów oraz sejmiki ziemskie, opłacające wojsko koronne w latach 1667–1673⁶². W przypadku publikowanych niżej listów zaciągowych, budowa ich jest w zasadzie analogiczna. Na początku znajdują się typowe zwroty grzecznościowe, podkreślające walory osoby, która ma sformułować oddział, następnie określało się tryb służby jednostki (husarski, kozacki/pancerny itd.), czas jej rozpoczęcia, formy płacności, wreszcie kwestie dyscypliny wojskowej. Czasem w tego typu dokumentach zwracano jeszcze uwagę na aspekt wyposażenia i uzbrojenia, aczkolwiek tytułowe listy dla M. Zamoyskiego pod tym względem zawierają uwagi dość ogólne, wręcz lakoniczne. Dwa z tych pism – na chorągiew kozacką i husarską, we wstępie odnoszą się do bieżącej sytuacji militarnej: pierwsze do potopu szwedzkiego, drugie do zagrożenia ze strony Porty Osmańskiej. Listy z lat 1656 i 1679 niemal w całości zostały zredagowane po polsku, natomiast ten na husarię z 1683 r. zawiera stosunkowo najwięcej tzw. makaronizmów. Zresztą, użyto w nim również najwięcej zwrotów pompatycznych, typowych dla retoryki doby baroku. Wszystkie listy kończą się natomiast podobnie, tj. nadzieją wyrażoną przez króla, że dowódca oddziału będzie pracować na sławę swoją, władcy oraz Rzeczypospolitej.

⁵⁹ *Rachunki regimentu piechoty Marcina Zamoyskiego z 1684 r.*, w: *Źródła do dziejów*, s. 48–49; *Rachunki regimentu piechoty Marcina Zamoyskiego z lat 1686–1691*, w: *ibidem*, s. 73–75; *Rachunki regimentu piechoty Marcina Zamoyskiego w 1689 r.*, w: *ibidem*, s. 103–104 (podstawa wydania: AGAD, AZ, sygn. 2580, 2581).

⁶⁰ Przede wszystkim tych zawartych w księdze hetmańskiej Stanisława Jana Jabłonowskiego z 1686 r., B. Ossol., rkps 250/II.

⁶¹ Więcej zob. K. Łopatecki, *„Disciplina Militaris” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku*, Białystok 2012, s. 75–96.

⁶² Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 153–169.

Podane niżej do druku listy przypowiednie zostały przygotowane zgodnie z powszechnie stosowanymi normami w wydawnictwach źródłowych. Pisownia i interpunkcja zostały uwspółcześnione, zaś wszelkie informacje zawarte w nawiasach kwadratowych oraz przypisy są autorstwa edytora.

ANEKSY

1.

List przypowiedni Jana Kazimierza dla Marcina Zamoyskiego z 1656 r. na zaciąg chorągwi kozackiej 120 koni⁶³

Oryginał: AGAD, AZ, sygn. 463, s. 1–2.

[s. 1]

Jan Kazimierz z Bożej Łaski król Polski, wielki ks[ia]żę litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, inflancki, smoleński, czernihowski, a szwedzki gocki i wandalski dziedziczny król

Urodzonemu Marcinowi z Zamościa Zamoyskiemu, podstolemu lwowskiemu, rotmistrzowi naszemu kozackiemu, wiernie nam miłemu, łaskę naszą królewską, urodzony wiernie nam miły. Iż z wtargnieniem, i to jakiego, w państwa nasze nieprzyjaciela, wojska nasze ustawicznymi potrzebami nadwątlone, tak wielkiej potędze wydołać nie mogą. Przychodzi nam za radą panów senatorów przy boku naszym będących, na oswobodzenie Korony i obronę terażniejszą Rzeczypospolitej jako największe wojsk naszych sposabiać i zgromadzać siły. Zaczynamy mając Wiern[ości] Twojej wysoką w dziele rycerskim umiejętność, więc i doświadczoną w różnych wojennych okazjach odwagę i wrodzoną z przodków swoich do naszej i Rzptej usługi chęć, i ochotę bardzo dobrze wiadomą, zdało nam się Wiern. Twojej na chorągiew kozacką, która ma mieć w sobie sto dwadzieścia koni kozaków, służbę przypowiedzieć, jakoż *a die prima januarii* przypowiadamy terażniejszym listem naszym. Płacą więc, i kuchen-

⁶³ List z datą 6 II 1656 (być może błędnie) został oblatowany w lwowskiej księdze grodzkiej. Zgodnie z opublikowanym rejestrem oblat z grodu i ziemstwa lwowskiego, wpisana do ksiąg lwowskich wersja edytowanego listu przypowiedniego powinna znajdować się obecnie w: Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів, F. 9, op. 1, sygn. 405, s. 2015. Cyt. za: AGZ, t. 10: *Spis oblat zawartych w aktach grodu i ziemstwa lwowskiego*, oprac. K. Liske Lwów 1884, s. 275.

ne, Wiern. Twojej w skarbie koronnym zwyczajnym żołdem kwarcianym naznaczając⁶⁴, a to od Wiern. Twojej mieć chcąc, abyś pod tą chorągwią ludzi służących, dzieła rycerskiego wiadomych a rynsztunku [s. 2] sobie należytem porządnym trzymał. Pod naszym i wielmożnych hetmanów naszych koronnych, albo regimentarzów od nas podanych, z nimi zawsze zostawając posłuszeństwem i władzą, za których rozkazaniem na miejsce popisu naznaczone stawić się Wiern. Twoja z tą chorągwią będziesz powinien, a ile by pod tą chorągwią koni Wiern. Twojej niedostawało przy tym popisie, tyle się w zasłużonym żołdzie defalkować ma. W ciągnienu zaś, albo na stanowisku, o to się pilno Wiern. Twoja starać i tego przestrzegać będziesz, abyś ludziom najmniejszego uciążenia i żadnych krzywd nie czynił, stacyi po bokach nie wybierał, i skarg na się do obozu nie zaciągał. W czym wszystkim, iż Wiern. Twoja, tak na sławę dobrą, jako i na łaskę naszą, męstwem i odwagą zarabiać zechcesz, nic nie wątpimy. Dan w Samborze⁶⁵, dnia VIII m-ca lutego, Roku Pańskiego MDCLVI, panowania naszego, polskiego i szwedzkiego VIII roku. Jan Kazimierz Król

[pieczęć królewska]

W. Gorajski, Crac. Posn. [wyraz nieczytelny] Canonicus⁶⁶

2.

List przypowiedni Jana III dla Marcina Zamoyskiego z 1679 r. na objęcie regimentu pieszego po zmarłym Józefie Łączyńskim

Oryginał: AGAD, AZ, sygn. 463, s. 44–45.

[s. 44]

Jan Trzeci z Bożej Łaski król Polski, wielki ks[ia]żę litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, kijowski, wołyński, podolski, podlaski, infancki, smoleński, siewierski i czernihowski

Wielmożnemu Marcinowi Zamoyskiemu, wojewodzie braclawskiemu, pułkownikowi naszemu, uprzejmie nam miłemu, łaskę naszą królewską. Wielmożny uprzejmie nam miły. Już nie dopiero Uprzejm. Wa-

⁶⁴ Żołd dla chorągwi kozackiej wynosił wówczas 41 zł od konia; zob. np. rachunki skarbowe komisji lwowskiej 1662–1663 za lata 1656–1661, AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 52.

⁶⁵ Miasto królewskie w województwie ruskim, stolica powiatu samborskiego, ekonomii królewskiej. Obecnie *Самбір* – miasto na Ukrainie, w obwodzie lwowskim.

⁶⁶ Wojciech Gorajski, regent kancelarii koronnej, zdaniem Kaspra Niesieckiego, proboszcz krakowski i poznański; idem, *Herbarz polski*, t. 4, oprac. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1839, s. 195.

szej w dziele rycerskim umiejętności i osobliwej dzielności, męstwa i odwagi doświadczyliśmy, kiedy wszystkich cnót kawalerskich Uprzejm. Wasza w różnych przeciwko nieprzyjaciołom Ojczyzny okazjach skutecznie *maiorum suorum exemplo* pokazał dowody, kiedy na żadne nie oglądając się niebezpieczeństwa, dla dobra pospolitego, substancyjną, krew i zdrowie swoje odważał. Za rzecz tedy słuszną poczytaliśmy, abyśmy taką Uprzejm. Waszej do publicznej usługi wojennej ochotę, a przeciwko nam i Rzptej życzliwych, rzetelnym królewskiej łaskawości naszej nagrodzili dokumentem odważny animusz jego do dalszych naszych i Rzptej zachęcając usług. Zaczym, gdy regiment pieszy po zejściu urodzonego niegdy Józefa Łączyńskiego⁶⁷, generała majora wojska naszego cudzoziemskiego, mający w sobie ludzi sto osiemdziesiąt, do naszej przypadł dyspozycyjej, umyśliliśmy tenże regiment Uprzejm. Waszej konferować i służbę wojenną przypowiedzieć, jakoż konferujemy i przez ten list nasz przypowiadamy. Która to służba poczynać się ma *a die prima mensis mai* w roku terażniejszym 1679. Płacę zaś żołdem zwyczajnym⁶⁸ w skarbie koronnym Uprzejm. Waszej naznaczamy, na którą wielmożny podskarbi w. koronny⁶⁹ na każdą ćwierć roku asygnacją wydawać będzie⁷⁰, a Uprzejm. Wasza o to się starać powinienes, abys pomienioną pieszych ludzi liczbę zawsze miał w muszkiety i inne wojenne potrzeby dobrze opatrzonych i umunderowanych. Gdyby zaś przy popisie Uprzej. Waszej do pomienionej liczby nie dostawało, tyle skarb koronny w zapłacie ma defalkować. Wolno przy tym Uprzejm. Waszej będzie oficyjerów, od najpierwszego, aż do ostatniego, forsztetować, abdarkować [s. 45], i według woli swojej akomodować. Ten zaś objąwszy regiment tak na miejscu, jako i w każdym ciągnięciu przestrzegać Uprzejm. Wasza będziesz, aby ludzie Uprzejm. Wa-

⁶⁷ Józef Łączyński (po 1610–1679), generał major JKM w wojsku koronnym i starosta buski. W latach 1663–1679 nieprzerwanie utrzymywał w kompucie koronnym regiment pieszy. Przed 1663 r. oddział ten służył w trybie dragoniskim; M. Wagner, *Słownik biograficzny*, s. 163–165, hasło: *Łączyński Józef*.

⁶⁸ Zgodnie z ordynacją żołdu z 1677 r. piechocie i dragonii powinno przysługiwać 36 zł od porcji, z tym że piechocie przeznaczono jeszcze raz na rok 40 zł od porcji na barwę i moderunek, a dragonii 80 zł. W przypadku piechoty oznaczało to, że faktyczny żołd kwartalny wynosił 46 zł; zob. „Na sejmie warszawskim *anni* 1677 redukcja liczby i płacy wojska *in futurum*”, B. Ossol, rkps 305/II, s. 317.

⁶⁹ Jan Andrzej Morsztyn (1621–1693), podskarbi wielki koronny w latach 1668–1683, starosta kowalski, tucholski i zawichojski; więcej zob. A. Przyboś, L. Kukulski, *Morsztyn (Morstin) Jan Andrzej*, w: PSB, t. 21, 1976, s. 809–815.

⁷⁰ Wskazany tu sposób egzekwowania należności nie odpowiadał stanowi rzeczywistemu, albowiem od 1 V 1679 r., czyli od drugiego kwartału, wojsko koronne miało być opłacane w ramach repartycji przez samorządy lokalne, z pominięciem organów centralnych, a więc i osoby podskarbiego. Regiment Zamoyskiego znalazł się wówczas w repartycji ziemi chełmskiej; zob. Z. Hundert, *Wykaz repartycji*, s. 17–34.

szej w dobrach wszelakich ubogim ludziom żadnej nie czynili krzywdy, i egzakcjami nie agrawowali, ale aby i oficerowie w miesięcznych pieniądzach, i prowiancie, żołnierzy nie ukrzywdzali, a ludziom ukrzywdzonym nieodwłoczną czynili sprawiedliwość, i występnych podług krygsrehtu⁷¹ karali, Uprzejm. Wasza doglądać powinieś. Gdzie zaś ci ludzie obozem staną, okopy, szańce sypać, i insze prace, tak w obozie, jako i w atakowaniu miast i fortec podejmować będą powinni. W ostatku w zupełnej tych ludzi trzymać liczbie na dobrą sławę i królewską łaskę naszą, męstwem i odwagą swoją Uprzejm. Wasza zarabiać będziesz, pewien naszego w każdych okazjach respektu, który na ten czas Uprzejm. Waszej ofiarujemy. Dan w Pilaszkowicach⁷² dnia XXIV miesiąca junii, roku pańskiego MDCLXXIX, panowania zaś naszego szóstego roku. Jan Król.

[pieczęć królewska]

Stanisław [Antoni] Szczuka, JKM sekretarz⁷³

3.

List przypowiedni Jana III dla Marcina Zamoyskiego z 1683 r. na powiększenie chorągwi husarskiej do 150 koni

Oryginał: AGAD, AZ, sygn. 463, s. 71–72.

[s. 71]

Jan Trzeci z Bożej Łaski król Polski, wielki książę litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, kijowski, wołyński, inflancki, podolski, podlaski, smoleński, siewierski i czernihowski

Wielmożnemu [okienko] Zamoyskiemu, wojewodzie lubelskiemu, uprzejmie nam miłemu, łaskę naszą królewską. Wielmożny uprzejmie nam miły. Kiedy nam *pacis morae* na takie *inciderunt* czasy, że Rzpta spól-

⁷¹ Kriegsrecht – sąd generalny dla wojska zaciągu cudzoziemskiego pod przewodnictwem hetmana, przeznaczony do sądenia oficerów i apelacji od wyroku sądów regimentowych; zob. J.J. Sowa, „W czym *veritur* powaga moja hetmańska...”. *Organizacja i procedura sądu hetmańskiego w Koronie w latach 1683–1699*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, 65, 1, s. 212–213.

⁷² Pilaszkowice (Pielaszkowice) na Lubelszczyźnie, jedna z ulubionych rezydencji rodowych Jana III. Obecnie Pilaszkowice Pierwsze, wieś w województwie lubelskim, w powiecie świdnickim; zob. J. Woliński, *Warszawa czasów Sobieskiego jako ośrodek dyspozycji politycznej*, „Rocznik Warszawski” 1966, 7, s. 115.

⁷³ Stanisław Antoni Szczuka (ok. 1654–1710), sekretarz królewski, od 1682 r. podczaszy wiski, od 1684 r. regent kancelarii koronnej, potem referendarz koronny (od 1688) i podkanclerzy litewski (od 1699); zob. T. Zielińska, *Stanisław Antoni Szczuka jako referendarz koronny w latach 1688–1699*, „Kwartalnik Historyczny” 2004, 111, 3, s. 5–22.

na matka nasza niebezpieczną zewsząd strasznej wojny tureckiej już *agitari* poczyna falą a inaczej i *fluctibus etuctari* nie może, tylko odważnymi rycerstwa *pectoribus*. Do tego najcelniejsze starania nasze obracamy, aby Rzpta należyte miała *praesidium*, i tym sposobem w pożądaną wprowadzona być mogła ciszą. Więc że niejednym za panowania naszego doświadczyliśmy tego *experimentem*, jak wiele *robur Polonae militiae* przeciwko potężnemu tego nieprzyjaciela może impetowi. *Emitimur florenitissimis* kawaleriej polskiej niewielkie siły wojsk naszych *augere copiis*. Doświadczywszy tedy przez wiele lat i okazje, jako starożytnemu szlachectwa domu Uprzejm. Waszej męstwo, odwaga i dzielność koresponduje. Znając też jako *in bonum publicum arte et Marte* ochraniać zdrowia i substancję Uprzejm. Waszej nie zwykłeś. Umyśliliśmy Uprzejm. Waszej służbę wojenną na koni sto pięćdziesiąt żołnierza usarskiego przypowiedzieć, jakoż niniejszym listem naszym przypowiadamy. Która to służba zaczynać się *a die [okienko] mensis [okienko]*⁷⁴ w roku terazniejszym. Płaca i żołd pomieniona chorągiew podług podziału wojska na wdztwa i ziemie dochodzić będzie⁷⁵. A Uprzejm. Wasza starać się o to z pilnością będziesz, abys tę chorągiew w zupełnej liczbie zawsze miał, także ludzi dzieła rycerskiego wiadomych, w rynsztunek do wojny należyty dobrze opatrzonych. Wolno za tym Uprzejm. Waszej będzie wszystkich występnych podług artykułów wojskowych karać. Powinność zaś Uprzejm. Waszej będzie z tymi ludźmi do obozu iść, ordynansów naszych i wielmożnych hetmanów naszych koronnych służyć, i tak gdzie ordynans nasz albo hetmanów dany będzie, *progredi* i ciągnąć i wszystkie prace wojenne odprawować i podejmować. W ciągnienu zaś, i tam gdzie zaciągać [s. 72] Uprzejm. Wasza będziesz, tego przestrzegać, aby ubogim ludziom, poddanym naszym, krzywd jakimkolwiek sposobem, gwałtów i bezprawia ani sami przez się, ani przez czeladź nie czynili, i chlebów po bokach w ciągnienu nie wybierali, ale według ustaw i artykułów wojskowych zwyczajnym żołdem kontentowali i we wszelkiej skromności się zachowali. W czym wszystkim jako i w dalszym tej służbie procederze Uprzejm. Waszą na sławę i honor swój i domu swojego zarabiać zechcesz i wszelki sobie u nas i Rzptej respekt skarbić będziesz przez męstwo i odwagę swoją *conabenis* [?]. A my w podających się okazjach królewskim respektem naszym Uprzejm. Wa-

⁷⁴ Służba chorągwi M. Zamoyskiego na etacie wojennym rozpoczęła się 1 V 1683; zob. wstęp.

⁷⁵ Żołd dla husarii wynosił 51 zł od konia, zaś rota M. Zamoyskiego miała być wówczas opłacana przez samorząd województwa sandomierskiego; zob. „Likwidacja wojska JKM i Rzeczypospolitej polskiego i cudzoziemskiego zaciągu na trybunale skarbowym radomskim *anni* 1685 z repartycyjnej sejmowej *anni* 1683 odprawiona”, AGAD, ASW, dz. 86, sygn. 67, k. 17v.

szej *non deenimus* [?]. Dan w Warszawie dnia XXX miesiąca czerwca lipca [sic!] [okienko] roku pańskiego MDCLXXXIII panowania naszego X roku. Jan Król.

[pieczęć królewska]

Stanisław [Antoni] Szczuka, podczaszy wiski, JKM sekretarz

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia i rękopisy

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Akta Skarbowo-Wojskowe, dz. 85, sygn. 105, 108, 115; dz. 86, sygn. 52, 67, 70.

Archiwum Skarbu Koronnego, dz. II, sygn. 61, 62, 68; dz. VI, sygn. 24.

Archiwum Zamoyskich, sygn. 455–492, 3112.

Metryka Koronna, *Sigillata*, sygn. 14, 15.

Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie:

rkps 2562, 2563, 2589, 2656.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu:

rkps 250/II, 305/II, 12806, 15964/II, t. 1, cz. 2.

Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів:

F. 9, op. 1, sygn. 405.

Stare druki i edycje źródłowe

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie:

t. 10, *Spis oblat zawartych w aktach grodu i ziemstwa lwowskiego*, oprac. K. Liske, Lwów 1884;

t. 21, *Lauda wiszeńskie 1648–1673*, oprac. A. Prochaska, Lwów 1911.

Diary of the Honourable Laurence Hyde, constaining the particular occurences during his embassy to John Sobieski, King of Poland, in 1676, w: *The correspondence of Henry Hyde, Earl of Clarendon, and on his brother Laurence Hyde, earl of Rochester*, t. 1, oprac. S. Singer, London 1828.

Epistolarum historico-familiarum, t. 1, cz. 2, ed. A.Ch. Załuski, Brunsbergae (Braniewo) 1710.

[Gniński J.], *Relacja na sejm koronacyjny 1676 r. o pierwszym dwuleciu rządów Jana III*, oprac. J. Woliński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1938, 10, 1.

Kochowski W., *Commentarius belli adversum Turcas ad Viennam, & in Hungaria, Anno CH: M.DC.LXXXIII. Gesti, ductu & auspicio serenissimi ac potentissimi Ioannis III, Regis Poloniarum, Mag: Duc: Lithuanie*, Kraków 1684.

Kochowski W., *Roczniki Polski. Klimakter IV (1669–1673)*, oprac. L.A. Wierzbicki, Warszawa 2011.

Komput wojska koronnego na potrzeby podziału hiberny w 1686 roku, oprac. Z. Hundert, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 5, red. Z. Hundert, J.J. Sowa, K. Żojdź, Oświęcim 2017.

Komput wojsk JKMCi pod Skwarzawą w obozie die 4 Augusti 1663, oprac. M. Nagielski, w: *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2002.

Komput wojsk koronnych z podziałem chorągwi jazdy zaciągu polskiego na pułki 1673, oprac. Z. Hundert, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2013, 2.

Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676, oprac. J. Woliński, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1965, 11, 2; 1970, 16, 2.

- Morsztyn Z., *Pogrom Turków pod Chocimiem 1673 r.*, oprac. J.K. Plebański, Warszawa 1889.
- Niesiecki K., *Herbarz polski*, t. 4, oprac. J.N. Bobrowicz, Lipsk 1839.
- Pamiętnik Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego*, w: *Dwa pamiętniki z XVII wieku, Jana Cedrowskiego i Jana Floriana Drobysza Tuszyńskiego*, oprac. A. Przyboś, Wrocław 2006.
- Źródła do dziejów wojny polsko-tureckiej w latach 1683–1699*, oprac. M. Wagner, Oświęcim 2016.

Opracowania

- Chmielewska M., *Sejm elekcyjny Michała Korybuta Wiśniowieckiego 1669 roku*, Warszawa 2006.
- Ciara S., *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Czamańska I., *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007.
- Czarniecka A., *Nikt nie słucha mnie za życia... Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą (1684–1696)*, Warszawa 2009.
- Groszkowski M., *Jan Stachurski, komendant Białej Cerkwi w latach 1664–1668*, Oświęcim 2014.
- Groszkowski M., *Marcin Zamoyski jako podskarbi wielki koronny w latach 1685–1689*, w: *Jarżmo Ligi Świętej? – Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1684–1696*, red. D. Milewski, Warszawa 2017 (w druku).
- Хундарт З., *Аддзелы Радзівілаў у каронным войску ў часы панавання Міхала Карыбута-Вішнявецкага і Яна III Сабескага (1669–1696 гг.)*, „Arche” 2015, 6 (139).
- Hundert Z., *Dyslokacja partii wojska koronnego w 1677 roku. Przyczynek do badań pogranicza polsko-tureckiego oraz organizacji armii w dobie pokoju 1677–1683*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2016, 1 (36).
- Hundert Z., *Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*, Oświęcim 2014 (wyd. II).
- Hundert Z., *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Oświęcim 2014.
- Hundert Z., *Oddziały Radziwiłłów w wojsku koronnym w dobie panowania „królów rodaków” (1669–1696)*, w: *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2016.
- Hundert Z., *Pozycja Jana III w wojsku koronnym w latach 1674–1683. Utrzymanie czy też utrata wpływów wypracowanych w czasie sprawowania godności hetmańskiej?*, w: *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674–1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016.
- Hundert Z., *Sily ordynacji zamojskiej w latach 1674–1676 – przyczynek do badań nad funkcjonowaniem wojsk ordynacji rodowych w XVII wieku*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 4, red. Z. Hundert, J.J. Sowa, K. Żojdź, Oświęcim 2015.
- Hundert Z., *Wojsko koronne a elekcja 1674 roku*, w: *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański, Katowice 2016.
- Hundert Z., *Wykaz koronnych chorągwi i regimentów w okresie 1 V 1679 – 30 IV 1683. Przyczynek do organizacji wojska koronnego w dobie pokoju 1677–1683*, w: *Studia Historyczno-Wojskowe*, t. 5, red. M. Nagielski, K. Bobiatyński, P. Gawron, Zabrze–Tarnowskie Góry 2015.
- Hundert Z., *Wykaz repartycji jednostek wojska koronnego, zgodnie z podziałem komisji lwowskiej w 1679 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2016, 17 (58), 2–3 (256–257).
- Janas E., *Konfederacja wojska koronnego w latach 1661–1663*, Lublin 1998.
- Kłoczek J., *Ordynacje rodowe w Rzeczypospolitej. Powstanie i funkcjonowanie w okresie staropolskim*, w: *Szlachta polska i jej dziedzictwo*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2013.
- Kołodziej R., *„Ostatni wolności naszej klejnot”. Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014.
- Korzon T., *Dola i niedola Jana Sobieskiego*, t. 2, Kraków 1898.

- Kozaczka M., *Poczet Ordynatów Zamoyskich*, Lublin 2009.
- Крикун М., *Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття*, w: М. Крикун, *Подільське воєводства у XV–XVIII століттях: статті і матеріали*, Львів 2011.
- Łopatecki K., „*Disciplina Militaris*” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku, Białystok 2012.
- Nagielski M., *Jerzy Lubomirski i jego wpływ w armii koronnej jako przykład patronatu wojskowego w XVII wieku*, w: M. Nagielski, *Druga wojna domowa w Polsce. Z dziejów polityczno-wojskowych u schyłku rządów Jana Kazimierza Wazy*, Warszawa 2011.
- Nagielski M., *Stanowisko armii koronnej wobec rokoszu Lubomirskiego (1665–1666)*, w: M. Nagielski, *Druga wojna domowa w Polsce. Z dziejów polityczno-wojskowych u schyłku rządów Jana Kazimierza Wazy*, Warszawa 2011.
- Przyboś A., *Gniński Jan*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, 1959.
- Przyboś A., Kukulski L., *Morsztyn (Morstin) Jan Andrzej*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, 1976.
- Sikora R., *Husaria pod Wiedniem 1683*, Warszawa 2012.
- Sowa J.J., *Jednostki komputowe Adama Mikołaja Sieniawskiego do 1702 roku, cz. 1: Udział w działaniach wojennych do 1696 roku*, w: *Studia nad staropolską wojenną*, t. 4, red. Z. Hundert, J.J. Sowa, K. Żojdź, Oświęcim 2015.
- Sowa J.J., *Jednostki komputowe Adama Mikołaja Sieniawskiego do 1702 roku, cz. 2: w: Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 5, red. Z. Hundert, J.J. Sowa, K. Żojdź, Oświęcim 2017.
- Sowa J.J., „*W czym veritur powaga moja hetmańska...*”. *Organizacja i procedura sądu hetmańskiego w Koronie w latach 1683–1699*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 2013, 65, 1.
- Starostowie niegrodowi w Koronie 1565–1795*, oprac. K. Chłapowski, Warszawa 2017.
- Stolicki J., *Wobec wolności i króla. Działalność polityczna szlachty ruskiej, ukraińskiej i wołyńskiej w latach 1673–1683*, Kraków 2007.
- Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku, red. A. Gąsiorowski:
- t. 3, z. 1: *Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku*, oprac. K. Przyboś, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987.
- t. 3, z. 2: *Urzędnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, Kórnik 1992.
- t. 3, z. 4: *Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002.
- t. 4, z. 4: *Urzędnicy województwa lubelskiego XVI–XVIII w.*, oprac. W. Kłaczewski, W. Urban, Kórnik 1991.
- t. 10: *Urzędnicy centralni nadworni Polski XIV–XVIII wieku*, oprac. K. Chłapowski et al., Kórnik 1992.
- Wagner M., *Generałowie wojska polskiego w społeczeństwie Rzeczypospolitej czasów Jana III Sobieskiego (1668–1696)*, w: *Spółeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 4: *Spółeczeństwo a wojsko*, red. I. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, M. Nagielski, Warszawa 2015.
- Wagner M., *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 2, Oświęcim 2014.
- Wagner M., *Wojna polsko-turecka w latach 1672–1676*, t. 2, Zabrze 2009.
- Wimmer J., *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1655–1660*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” 1958, 4.
- Wimmer J., *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1660–1667*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” 1960, 6, 1.
- Wimmer J., *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1673–1679*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” 1961, 7, 2.

- Wimmer J., *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1683–1689*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1962, 8.
- Wimmer J., *Wiedeń 1683. Dzieje kampanii oraz bitwy*, Warszawa 1983.
- Woliński J., *Warszawa czasów Sobieskiego jako ośrodek dyspozycji politycznej*, „Rocznik Warszawski” 1966, 7.
- Zielińska T., *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997.
- Zielińska T., *Stanisław Antoni Szczuka jako referendarz koronny w latach 1688–1699*, „Kwartalnik Historyczny” 2004, 111, 3.

ABSTRACT

In this edition we would like to present three enlistment letters (*listy przypowiednie*) issued by the Royal Chancellery to Marcin Zamoyski: for enlisting cossack (cavalry) banner (company) in 1656, taking command of foot regiment in 1679 and strengthening of the (winged) hussars banner in 1683. All three sources came from Zamoyskis' Archive (Archiwum Zamoyskich), currently part of the Central Archives of Historical Records (Archiwum Główne Akt Dawnych) in Warsaw, from the archive no 463, containing correspondence between Polish kings and Marcin Zamoyski, 4th owner of Zamoyska's fee tail (*Ordynacja Zamoyska*) and Grand Crown Under-treasurer (*podskarbi wielki koronny*) in the period 1685–1689. Next to the original letters we have added introduction with description of the mechanisms behind Marcin Zamoyski's political-military career, with special emphasis on the aspect of keeping military units as the part of Crown standing army (*komput koronny*).

Key words: enlistment letters, Marcin Zamoyski, the Crown Army, the Zamoyski Family Fee Tail, the Jan Sobieski military patronage

NOTA O AUTORZE

Zbigniew Hundert – ur. w 1986 r. w Warszawie, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii (2014). Adiunkt w Instytucie Nauk Historycznych na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Autor dwóch monografii naukowych (*Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*, Oświęcim 2012 oraz *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim 1669–1673*, Oświęcim 2014 – ta druga na bazie doktoratu), redaktor tomu 2 i współredaktor tomów 3–5 serii: „Staropolska Sztuka Wojenna” (Oświęcim 2013–2017). Autor ponad 50 artykułów naukowych i popularnych. Związany z warszawskim środowiskiem historyków wojskowości nowożytnej. Zainteresowania badawcze: historia polityczna i wojskowa Rzeczypospolitej drugiej połowy XVII w. z naciskiem na zagadnienia patronatu wojskowego, organizacji i finansowania armii oraz aktywności wojska w życiu publicznym państwa w dobie hetmaństwa i za panowania Jana III Sobieskiego (1666–1696).